

DOI: 10.15407/kraieznavstvo2025.01.080
 УДК 908:811.161.2'373.21(477.44-25)

Анатолій Гудзевич (м. Вінниця)
 доктор географічних наук,
 професор кафедри географії
 Вінницького державного педагогічного університету
 імені Михайла Коцюбинського
 E-mail: amarek@ua.fm,
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8884-9436>

Гідроніми Вінниці: історія й сьогодення формування

У статті пропонується гідронімічний аналіз основних річок м. Вінниці. На основі широкого спектру джерельної бази використовуються етимологічні пояснення про походження їхніх назв та їх зміни упродовж багатовікового використання місцевим населенням. Використані історико-картографічний та описовий метод із його основними прийомами спостереження, узагальнення та класифікації матеріалу, метод етимологічного аналізу, аналіз словникових дефініцій, методи лінгвопрагматичного, лінгвокультурологічного, статистичного й порівняльного аналізу, топонімічної ідентифікації. Виявлено й систематизовано уяву про процес формування назв основних річок міського середовища на майже тисячолітньому часовому відтинку – від найдавнішого періоду першої згадки до нашого часу. Встановлено нестабільність гідронімічного середовища Вінниці. З'ясовані причини і чинники історичної трансформації назв річок міста та внесено пропозиції стосовно реконструкції та відтворення утрачених географічних назв гідронімів. Результати дослідження можуть бути використані широким колом фахівців: краєзнавцями, географами, істориками, етнологами, фольклористами, лінгвістами та працівниками закладів культури; їх застосування буде корисним у навчальному процесі освітніх закладів. Фактичний матеріал є інформаційною основою для подальших топонімічних (етимологічних, лексичних та ін.) інтерпретацій річок Вінниці та Вінницької територіальної громади.

Ключові слова: річка, гідронім, топонім, Вінниця, етимологічний аналіз.

Anatoliy Hudzevich (Vinnytsia)
 Doctor of Sciences (Geography)
 Professor, Department of Geography
 Vinnytsia State Pedagogical University
 named after Mikhail Kotsyubynsky
 E-mail: amarek@ua.fm,
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8884-9436>

The article offers a hydronymic analysis of the main rivers of Vinnytsia

On the basis of a wide range of sources, etymological explanations about the origin of their names and their changes during centuries of use by the local population are used. The historical-cartographic and descriptive method with its main methods of observation, generalization and classification of material, the method of etymological analysis, the analysis of dictionary definitions, the methods of linguopragmatic, linguocultural, statistical and comparative analysis, and toponymic identification are used. The idea of the process of formation of the names of the main rivers of the urban environment over a period of almost a thousand years - from the earliest period of the first mention to our time - has been identified and systematized. The instability of the hydronymic environment of Vinnytsia has been established. The reasons and factors of the historical transformation of the names of the city's rivers are

clarified, and proposals are made regarding the reconstruction and reproduction of the lost geographical names of hydronyms. The results of the research can be used by a wide range of specialists: local historians, geographers, historians, ethnologists, folklorists, linguists and employees of cultural institutions; their application will be useful in the educational process of educational institutions. The factual material is the informational basis for further toponymic (etymological, lexical, etc.) interpretations of the rivers of Vinnytsia and the Vinnytsia territorial community.

Key words: *river, hydronym, toponym, Vinnytsia, etymological analysis.*

Постановка наукової проблеми та її значення. З давніх часів річки мають важливе значення для людини, передусім, як джерело питної води та біотичних ресурсів. Недаремно майже усі населені пункти прив'язані до них. Тривалий і помітний процес антропогенного освоєння вже з часів Буго-Дністерської культури (6–7 тис. років до н.е.) змінює річкову мережу та водозбірні площі, стік води та стік наносів, температурний та льодовий режим водотоків, впливає на перебіг руслових процесів. Саме тому серед трансформованих діяльністю людини ландшафтних комплексів помітне місце посідають аквальні, зокрема долинно-річкові^{1,2}, особливо в умовах селитебів³, і, передусім, міські^{4,5}. За специфічних умов урбосередовища важливо дослідження гідронімії, як способу для виявлення напрямків заселення даної території, яка не тільки не була об'єктом монографічних топонімічних досліджень, але й не використовувалася як об'єкт спеціальних ґрунтовніших розвідок для території м. Вінниці та її околиць. Значною мірою актуальність дослідження обумовлена поняттям історичної пам'яті, як важливої складової не тільки становлення національної ідентичності, а й вирішальної ролі у формуванні топонімічної політики, що надважливо в умовах відстоювання незалежності України в десятирічному (загалом більш як трьохсотрічному)

московсько-українському протистоянні. Реконструкція ландшафтних, виробничих, культурних явищ, як результат гідронімічних досліджень, у свою чергу, здатні значно розширити та активізувати напрямки ошадливого водокористування та, серед іншого, спонукати пошуку нових туристичних атракцій для м. Вінниці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням назв річок України присвячені праці низки дослідників (М. М. Габорака, І. М. Железняк, О. П. Карпенко, Ю. О. Карпенка, А. П. Корепанової, В. В. Лучика, Л. Т. Масенко, М. Д. Матієва, П. Л. Маштакова, І. В. Муромцева, Є. С. Отіна, Я. О. Пури, Я. П. Редькової, О. П. Стрижака, В. М. Топорова, О. М. Трубачова, В. П. Шульгача та ін.). Порівняно повне зібрання (понад 20 тис. основних і майже 24 тис. варіантних) назв річок, струмків та інших водотоків, оформлених відповідно до їх літературно-лінгвістичних та географічно-локалізаційних характеристик, містить «Словник гідронімів України»⁶.

На регіональному й локальному рівні (Вінницька область, м. Вінниця) гідронімічні дослідження річок та водойм здійснювали М.Т. Доленко, В. Т. Горбачук, Л.Т. Масенко. На початку ХХІ ст. у результаті систематизації гідрологічних та гідронімічних досліджень на території Вінницької області провідним гідрологом БУВР Південного Бугу Ю.С. Гавриковим було скла-

¹ Гудзевич А.В., Паращук Н.В. Долинно-річкові ландшафти в структурі природокористування Бердичівського краю. Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття. Науковий збірник «Велика Волинь». Т.22. Житомир-Бердичів: М.А.К., 2001. С. 284-285.

² Hudzevich A., Matviichuk O., Korobkova H., Hudzevich L., Bronnikova L. Degradation risks and prospects for valley and river landscapes conservation in east Podilsk Transnistria (on the example of the Nemiya river). Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology», 2023, 58, Kharkiv, 321-335. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-58-24>

³ Гудзевич А.В. Місце долинно-річкових ландшафтів в розбудові сельбищної екомережі. Фізична географія та геоморфологія. Київ: ВЛГ «Обрії», 2008. Вип. 54. С. 104-108.

⁴ Гудзевич А.В. Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика [монографія]. Вінниця: ВІНДРУК, 2012. 232 с. + 28 іл.

⁵ Гудзевич А.В., Демець Р.О. Особливості розвитку мікросередкових процесів долинно-річкового ландшафту в умовах урбосередовища (на прикладі р. Русави). Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія. Вип. 30. №3-4. 2018. С.45-51.

⁶ Словник гідронімів України. Київ: Наукова думка, 1979. 784 с.

дено «Реєстр...»⁷. За основу взято підготовлений ним у 2000 році «Каталог річок Вінницької області» (довжиною понад 10 км) та карта М: 1:100000 Київської військово-картографічної фабрики. При підготовці реєстру виявилось, що багато малих річок області позначаються як річки «без назви» (з 451-ї – 220). Завдяки зусиллям укладача й місцевих краєзнавців (О.І. Рогового – м. Липовець та М.Н. Дороша – Хмельницький район) вдалося відновити назви 90 річок⁸. Поза увагою дослідників залишаються малі, хоч і ніби відомі, річки м. Вінниці та їх назви, що вказує на актуальність питання дослідження.

Метою дослідження є встановлення назв найбільших річок м. Вінниці задля забезпечення бережливого ставлення до минулого, до нашого коріння.

Для досягнення поставленої мети було висунуто та вирішено низку наукових завдань:

– опрацювати науково-теоретичну літературу з вивчення топонімії та зібрати емпіричний матеріал;

– проаналізувати зміни назв під впливом перейменування топонімів;

– дослідити структурно-граматичні особливості найменувань і розглянути словотвірні процеси в топонімії;

– встановити походження і зв'язок гідронімів із різноманітними природними та соціально-економічними явищами, процесами у розрізі басейнів основних річок Вінниці.

Об'єктом дослідження є малі річки м. Вінниці, а предметом – власні назви річок.

Методологічною основою публікації є комплексний географічний та історико-культурологічний підхід до вивчення регіонального топонімичного матеріалу.

Виклад основного матеріалу. Набуття назв водотоками теперішньої Вінниці пов'язано із формуванням її території, яке відбувається від XIV ст. до сьогодення. 13 травня 2015 р. Верховна Рада України прийняла проект Постанови про зміну і встановлення меж міста Вінниці і Вінницького району Вінницької області № 2803 від 08.05.2015, які є дійсними на цей час.

Найбільшою річкою, яка ділить Вінницю та Вінницьку область на дві частини, є Південний Буг (рис.). Його довжина у межах міста – 14 км. Річка відома великою кількістю первісних назв. Давні греки називали річку Гіпанісом, або Іпанісом (Ἰπανίς; «гі» – земля, «паніс» – «багата», або «та, що тече по багатій родючій землі»), турки – Ак-су (Aqsu, що означає «біла вода»). З давньослов'янських часів річка має назву Бог, Біг, Богус. А оскільки протікала вона по теренах Русі, то Гійом Левассер де Боплан фіксує її як Бог Руський⁹. До початку тридцятих років XX ст. українські дослідники продовжували традиційно називати річку Богом. Зокрема, саме так вона згадується у працях академіка Степана Рудницького¹⁰ та професора Олександра Бирулі¹¹, а також дотепер, у деяких населених пунктах Хмельниччини та Вінниччини, мешканцями басейну річки.

Зміна прадавньої історичної назви сталася випадково у 1814 р. у зв'язку з помилковим сприйняттям назв Бугу (ліва притока Нареву, басейн Вісли) та Богу як тотожних, російським геологом Володимиром Ласкаревим. У результаті з'явилися річки з указівкою на їх розташування: у західній частині України – Західний Буг та у південній – Південний Буг. Насправді їх об'єднує лише праслов'янське походження назви, що досить детально знайшло пояснення на сторінках краєзнавчих дописів^{12, 13}.

⁷ Гавриков Ю.С. Реєстр річок Вінницької області. Довідковий посібник. Вінниця–Київ: Чорноморська програма Ветландс Інтернешнл, 2010. 30 с.

⁸ Гавриков Ю.С. Реєстр річок Вінницької області. (2-ге вид., доповнене). Вінниця: Басейнове управління водних ресурсів річки Південний Буг, 2018. 28 с.

⁹ Боплан Л.Г. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. Київ: Наукова думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук. ін-т, 1990. 256 с.

¹⁰ Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? [упоряд., передм. О. І. Шаблія]. Львів: Світ, 1994. 416 с.

¹¹ Бируля О. Ріка Бог та її сточище: матеріали до гідрології ріки та використання її енергії. У Вінниці: Віндерждрук, 1928. 94 с.

¹² Денисик Г.І., Гусак О.М. Поверхневі води: річки та болота. Середнє Побужжя: [монографія]. Вінниця: Гіпаніс, 2002. С. 67-81.

¹³ Ціхоцький, І. Гідронімікон поріччя Західного Бугу (Проблема етимологічної та хронологічної атрибуції). Вісн. Львів. універ. Серія філолог. Вип. 63. Львів, 2016. С. 196-207.

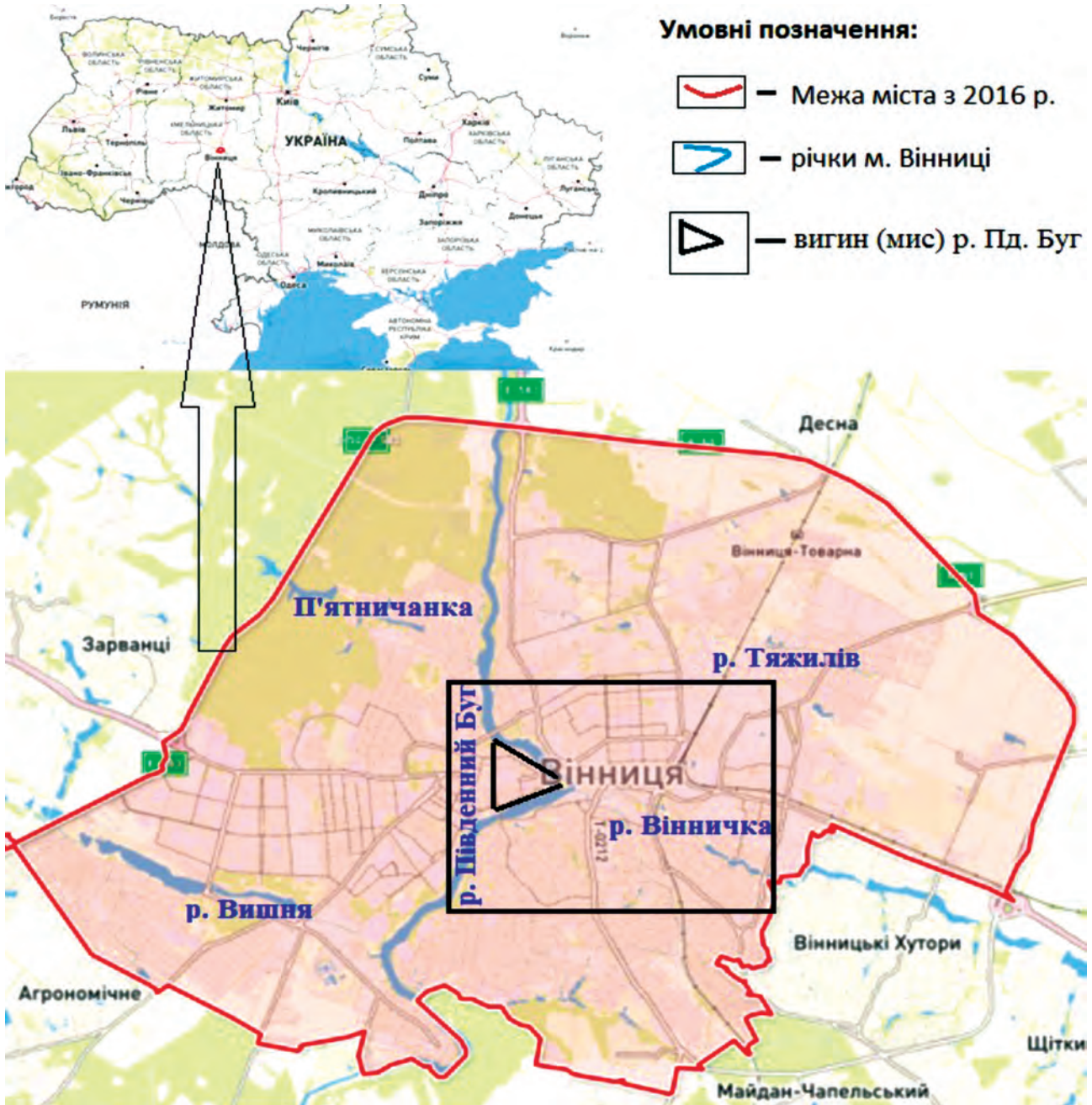

Рис. Найвідоміші річки басейну Пд. Бугу у Вінниці (картоснова за Вінниця-Візіком)

Серед 64-х водних лінійних об'єктів м. Вінниці, виділених у 2023 році співробітниками Інституту розвитку міст¹⁴, лише 4 мали свої більш-менш усталені назви з відповідним відображенням на картах, принаймні на початок XXI ст. Це Вишня, Вінничка, Тяжилів і П'ятничанка. З усіх малих річок міста Вінниці найвідомішими для міщан є три річки – Вишня, Тяжилів та Вінничка. А з усіх річок міста у

«Словнику гідронімів України» представлено лише р. Вишню¹⁵.

Річка, на відміну від інших у Вінниці, згадується у списку річок, складеного Гідрометричною Службою Наркомзему ще у 1923 р. під № 30 із зазначенням її довжини (18 км)¹⁶.

Результати гідронімічних розвідок найвідоміших, для широкого загалу мешканців міста, річок Вінниці, подаються нижче.

¹⁴ Концепція розвитку малих річок Вінниці 2035. Вінниця: КП «Інститут розвитку міст», 2023. 43 с.

¹⁵ Словник гідронімів України, 1979. С. 105.

¹⁶ Бируля О. Вказ. праця. С. 28.

Річка Вишня, права притока 1-го порядку річки Південний Буг. Загальна протяжність річки 22 км. У межах Вінниці – 5,8 км. Загальна площа басейну – 142 км², при похилі – 3,1 м/км. Бере початок на західній околиці (318 м) с. Дашківці Якушинецької громади Вінницького району (перша згадка про село датується XVII століттям). Звідти тече переважно на південний схід (села Лукашівка, Слобода-Дашковецька, Ксавєрівка, Березина) і на південно-східній околиці Вінниці впадає у річку Південний Буг (240 м). Річка Вишня (Вешня) довгий час була природною південно-західною межею міста Вінниці, а її ліва притока Дьогтянець – західною.

Перша письмова згадка за 1226 р.¹⁷ Документально підтверджується з прив'язкою до 1431 року у праці В. Д. Отамановського «Вінниця в XIV–XVII століттях». Зокрема, судовий лист князя Свидригайла землянинові Карпові Микулинському з 21.05.1431 року виявляє, що «на лівобережжі верховини р. Вишня та по її лівобічному допливу р. Дідівка (зараз Корчмин) існує цього часу землеволодіння пана Данила».¹⁸

Пізніше згадується у «Топографічному описі Подільської губернії 1799 р...»¹⁹ і «Географічному словнику Королівства Польського та інших слов'янських теренів» у 1880 році²⁰.

Про приміську річку Вінниці, Вишню, з обласшованими двома неспустними ставками у її руслі у 1540-х рр. за наказом князя Федора Сангушковича, згадує знову Валентин Отамановський («Вінниця у XIV–XVII століттях»). Ним же на берегах р. Вишні за інвентарем 1604 року за 2–3 кілометри від Вінниці фіксується «нове замкове сільце». У інвентарі Вінницького старства воно має назву Вишня з паралельним означенням – Вишенька, Вишеньки²¹. На думку укладачів епархіального історико-статистич-

ного комітету²², село отримало свою назву від річки Вишня, обидва береги якої були рясно обсажені вишневими садами. Забігаючи уперед, зауважуємо стосовно доцільності логічного висновку дослідників у плані успадкування назви поселення від річки, але у той же час заперечуємо переоцінку ними ролі вишневих насаджень, як підстави для набуття назви. Наяву результат топонімічної метонімії, коли назва гідроніму перенесено на назву населеного пункту. Із закладанням садиби видатного ученого, хірурга і педагога Миколи Пирогова у 1859 році на правому березі річки в околицях с. Вишня, поруч з великим селом Шереметкою, маєток набуває їхньої назви, себто «Вишня». Присілки ж села Вишня Шереметка та Людвіковка, які за відомостями епархіального комітету історико-статистичного опису приходів і церков епархії, відредагованих Ю. Сіцінським, названі від першопоселенців – козака Шеремети і Людвіга²³ з часом перетворилися на самостійні села обабіч р. Вишні. Надалі с. Шереметка конкурує з с. Вишнею. У топографічному описі Подільської губернії 1799 р., створеному після окупації України Російською імперією, Людвіковка та Шереметка за приватним положенням належать с. Вишні²⁴, незважаючи на перевагу останніх за кількістю дворів та людності (відповідно: с. Вишня – 35/175, Людвіківка – 26/179, Шереметка – 53/343). Усі вони були приватними володіннями місцевого поміщика Прота Потоцького. Але вже наприкінці XIX ст. територію трьох поселень увібрала назва Шереметка. Зокрема, у працях Подільського епархіального історико-статистичного комітету під редакцією Ю. Сіцінського зазначено, що середня частина с. Шереметки називається Людвіківка, а нижня – Вишня²⁵. Як присілки стосовно Шереметки згадуються

¹⁷ Доленко М.Т. Гідронімія Південного Бугу на території Вінниччини. Тези доп. IV республ. ономастичної конференції. К., 1969. С. 83-87.

¹⁸ Отамановський В.Д. Вінниця в XIV-XVII століттях. Історичне дослідження. Вінниця: «Континент-прим», 1993. С. 60, 65.

¹⁹ Топографічний опис Подільської губернії 1799 р. Вінницький, Ямпільський, Брацлавський повіти / за ред. Легуна Ю.В. Вінниця: ТОВ Нілан-ЛТД», 2017. С. 140.

²⁰ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 13: [Warmbrun - Worowo] / Red.: Chlebowski Bronisław, Sulimierski Filip, Walewski Władysław. Warszawa, 1893. S. 621.

²¹ Отамановський В.Д. Вказ. праця. С. 56, 251.

²² Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Ефимия Сецинского. Каменец-Подольск, 1901. С. 221.

²³ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9. С. 221.

²⁴ Топографічний опис Подільської губернії 1799 р.../ за ред. Легуна Ю.В. С. 30.

²⁵ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9. С. 221.

Вишня та Людвиківка й Гульдманом у 1893 р.²⁶. Щоправда, вже наприкінці XIX ст. назва «Вишня» витісняла «Шереметку» завдяки славі хірурга М. Пирогова, чий маєток було збудовано саме у цій частині села»^{27, 28}.

Від 12 червня 1950 р., з метою увічнення пам'яті великого вченого хірурга М. І. Пирогова (музей Миколи Пирогова відкрито у 1947 році), Указом Президії ВР УРСР с. Шереметки перейменовано на село Пирогово, як і сільську раду – з Шереметської на Пироговську. У 1972 р. село Пирогове приєднане до м. Вінниця²⁹. Нині – мікрорайон південно-західної частини м. Вінниці. На згадку про село Вишня тут залишається вулиця та провулок з однойменною назвою Вишенька. Про село Шереметка нагадує права притока р. Вишні з наданою їй назвою, тобто Шереметка, на початку XXI ст. Є сумнів стосовно раціональності такого найменування саме цієї притоки, оскільки вона у давнину мала свою назву, але це тема уже іншої публікації.

У розвідках Л.Т. Масенко «вишня» є вказівкою на характер місцевості й означає «верхня». За нею, річка «Вишня впадає до Пд. Бугу поблизу м. Вінниці, тобто саме на тій ділянці Надбужжя, де характер берегів Пд. Бугу і його допливів міняється. На відміну від Верхнього Надбужжя, яке характеризується значною заболоченістю берегів, біля м. Вінниці береги Пд. Бугу і його приток стають вищими і сухими, із значними виходами гранітних порід»³⁰.

Загалом р. Вишня має 20 приток 1-го порядку (по 10, як зліва, так і справа). Їхня довжина не перевищує 10 км. У межах міста Вишня приймає чотири (без врахування допливу з джерела) лівих і три праві притоки. Деякі з них маловодні і в посушливе літо частково пересихають.

Водозбірний басейн Вишні, у нинішніх межах м. Вінниці, зазнав значного антропогенного освоєння через розбудову міського середовища³¹.

Зокрема лівобережжя з початку 1961 року стало ареною початку будівництва нового західного житлового району міста, який згодом отримав назву «Вишенька». Його назва була запропонована тодішнім міським головою. Г. А. Лютвортом через узгодження з однойменними назвами річки та села Вишня, що знаходилось поруч. З розбудовою мікрорайону було втрачено віковий межевий західно-міський символ, яким була р. Дьогтянчик. Пізніше цю функцію почала виконувати автомобільна дорога М12, яка пересікає р. Вишню поблизу гирла її лівої притоки – Брусничівки (за іншими даними³² – Харчучка).

У межах міста Вінниці р. Вишня аж до пересікання її з вул. Пирогова втратила свій первісний вигляд та формує низку ставків, які мешканці називають озерами («Озеро нижнє», «Озеро Вишеньське»). Винятком є «Ставок Качатник», у назві якого відобразилась близькість до функціонуючої до 90-х років невеличкої птахофабрики. Заплавна і руслова частина річка Вишні зазнала тут помітних змін через проєкт з будівництва дитячої залізниці навколо Нижнього озера. Про нереалізований проєкт дотепер нагадують ґрунтові насипи із північної сторони озера та широкий міст через річку по проспекту Юності у східній, межовій із Вишеньським озером, частині. Відчули на собі тиск і ліві притоки Вишні, через які було прокладено трубні переходи.

Варто звернути увагу на те, що у процесі багатомісячного освоєння річки мешканцями Вінниці та прилеглих поселень, вона неодноразово загачувалася у різних місцях і знову поверталася до напівприродного стану. У 50-х рр. на відтинку Барське шосе – вул. Пирогова був лише один ставок. Нині, як зазначалося вище, їх – три. Таким чином процес болото- й торфоутворення під час функціонування ставків переривався й розпочинався знову з їх формуванням.

²⁶ Гульдман В. Населенные места Подольской губернии: Алфавитный перечень населенных пунктов губернии, с указанием некоторых справочных о них сведений. Издание Подольского губернского статистического комитета. Каменец-Подольский: Типография Подольского губернского правления, 1893. С. 555.

²⁷ Топографічний опис Подільської губернії 1799 р.../ за ред. Легуна Ю.В. С. 30

²⁸ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9. С. 221.

²⁹ Вінницька область. Адміністративно-територіальний устрій на 1 жовтня 1985 р. Одеса.: «Маяк», 1986. С. 146.

³⁰ Масенко Л.Т. Гідронімія Східного Поділля. К.: Наук, думка. 1976. С. 26.

³¹ Гудзевич А.В. Проблеми й перспективи Південно-Бузького екокоридору в умовах великого міста. Наукові записки ВДПУ. Серія: Географія. Вип. 26. Вінниця, 2014. С. 12.

³² Щербань Г.М. Історико-краєзнавчий нарис «Летять роки...». Якушинці, Зарванці, Хмельова. 1-ше вид. Київ: Арт Економі, 2024. С. 14.

Руслова частина Вишні не зазнала змін хіба на однокілометровому відтинку нижньої течії. Тут вона протікає межі закритою територією гаражних кооперативів. А ще у гирлі, де вона біжить у глибокій долині в оточенні скелястих берегів. Але у пригирловій частині через облаштовану греблю, межі госпіталем ветеранів війни і психоневрологічним диспансером імені Ющенка (лівобережжя) та системою провулків вул. Вишнева мікрорайону Сабарів, знову набуває ставкового вигляду.

Трансгідронімізація Вишні лягла в основу не тільки мікрорайону («Вишенька»), але й в набутті назви водойми, утвореної в руслі р. Вишні, поставши як «Вишеньське озеро» десь з початку 70-х років ХХ ст. і остаточно закріпившись років через десять потому. У 2022 році, у зв'язку з демосковитизацією (дерусифікацією офіційно) лівобережного «Парку дружби народів», до плеяди трансгідронімів додався ще й «Вишеньський парк».

Зауважимо, що безпідставною є спроба й зміни першопочаткової назви «Вишня» на «Вишенька», що спостерігається не тільки на побутовому рівні у спілкуванні мешканців міста, але й у сучасних краєзнавчих виданнях³³.

Річка Вінничка – третя за довжиною (близько 13 км³⁴) серед малих річок Вінниці. Ліва притока Південного Бугу. Витікає від східної околиці с. Сокиринці Лука-Мелешківської сільської громади Вінницького району. Тече через села Писарівка, Вінницькі Хутори та Лівобережжя (Малі Хутори і Старе місто) м. Вінниця. На своєму шляху приймає 17 приток I-го порядку (12-лівих та 5 – правих). Характерно, що праві допливи – усі в межах міста, тоді як з лівих – лише дві. Впадає у Південний Буг за 575 км від

гирла у районі Набережної Рошен. Довжина річки в межах Вінниці – майже 6 км. Одна з лівих приток Віннички виконує роль межі між м. Вінниця та с. Великі Хутори. Варто відзначити, що хоч передмові у «Каталога річок України» (видання 1957 р.³⁵) звертається увага на присутність у ньому водотоків з постійною течією (власне річки) і періодичних водотоків, які мають довжину не менше 10 км та площу басейну понад 25 км², але Вінничка там не згадується, як інші річки Вінниці, за винятком р. Вишня та Тяжилів.

Етимологія річки досі залишається темою для дискусій, як і назва міста та питання первинності гідроніма чи топоніма. На визначальній ролі гідроніма у започаткуванні назви міста Вінниці вказують люстративні документи XV–XVI ст. Першопочатковою назвою річки є В'їничя (Веніця) або В'їница (Веніця). Вперше згадується поруч з однойменним містом у люстрації Київської землі, датованій 1471 роком – «город у В'їници», тобто біля річки Віннички³⁶. Зокрема, «те, що вираз «у Веніці» в люстрації 1471 р. слід розуміти як «у річки з назвою Вені-ця», витікає з фрагменту пізнішої люстрації 1545 р., де йдеться про став «на Веніці над местом»³⁷.

Засноване ж місто В'їница «або 1362 року, або (що значно вірогідніше) 1363 року», вперше згадує литовський літопис серед інших міст у 1363 році після розгрому татар на річці Синя Вода^{38, 39}. Натомість, археологічні та історичні розвідки^{40, 41} підтверджують результати дослідження В. Отамановського, тобто свідчать на користь думки, згідно з якою Вінниця (Веніця), як місто (!), сформувалася не пізніше 1355 року. Окрім вірогідного датування, є різні тлумачення й про походження назви міста⁴²:

³³ Барabanцев В., Вітковський В. Тисячолітні П'ятничани. Історичний нарис : ювіл. кн.. Вінниця : ДІЛО, 2016. С. 51.

³⁴ Гавриков Ю.С. Вказ. праця. С. 10

³⁵ Каталог річок України / Уклад. Г. І. Швець, Н.І. Дрозд, С.П. Левченко; Відп. ред. В.І. Мокляк. Київ : Видавництво АН УРСР, 1957. 192 с.

³⁶ Секретарьов А.М. Топографія міста Вінниці і його замків у XIV–XVIII ст. Вінниці – 630. 1363–1993 : матеріали I Вінниц. наук.-теорет. конф. Вінниця, 1993. С. 12.

³⁷ Там само. С. 13

³⁸ Воловик В.П. Заснування міста Вінниці; наукові пошуки, гіпотези. Вінниці – 630. 1363–1993 : матеріали I Вінниц. наук.-теорет. конф. Вінниця, 1993. С. 10.

³⁹ Гурбик А.О. Історична довідка про заснування м. Вінниці : Рукопис. Лист НУ НАН України від 16.07.2004 р. № 123/708. С. 12

⁴⁰ Від града В'їНИЧА до міста Вінниця : науково-популярна збірка-фотоальбом / Упорядник С.О. Царенко. Вінниця, 2005. С. 4.

⁴¹ Гусев С. О., Гудзевич А.В., Дан О.Ю. та ін. Вінниця : історичний нарис / Гол. ред. А. М. Подолинний. Вінниця : Книга-Вега, 2007. С 10-18.

⁴² Гудзевич. А.В. Вказ. праця. С. 221-222.

1. Вінниця походить від старослов'янського слова вѣно (вено). Воно трактується в усіх слов'янських мовах, як плата (придане, посаг) за наречену або масток жінки, отриманий нею при одруженні від батьків⁴³. Звідси, воно відображає факт дарування захоплених у XIV ст. литовським князем Ольгердом земель теперішнього міста, своїм небогам. До того ж, як запевняють спеціалісти, слово «вено» через століття не змінило ні свого звукового складу, ні свого значення;

2. В основі божество Снопа – символа Сварога – Рода і Пращура – ВЄНИЧ (ВЄНЕ), – одна з головних вищих сил нашої землі за Велесовою Книгою. Для литовців слово Вене означало ще й Бог водної стихії, води. «Тож старослов'янська назва обрядового вінка Снопа-Дідуха відобразилася у назві річки, на березі якої й справлялися оті жертвонні ритуальні обряди, а від назви річки ймення невдовзі перемістилося й на поселення»⁴⁴.

3. Назва походить від «Винниця», що у «лексиконі» Памви Беринди (1627 р.) та у «Синоніма славеноросская» означає «виноград», а в «Словнику української мови» (1907) Бориса Грінченка – «винокурня» і «виноградник». Тут і справді з давніх часів було багато винокурень або гуралень. Але ця версія не виправдана з погляду лінгвістики, бо тоді місто мало б так і називатися (Винниця), на що немає ніде ніяких посилок. Та й слово «Вино» писалося в усіх пам'ятках через «И»⁴⁵;

4. Назва запозичена у річки Вінниця, біля гирла якої знаходився первісний осередок нинішнього обласного центру. Походження ж топоніму річки пояснюють розташуванням її у глибокій низині – «річка в ниці» (річка в ниці), яка згодом за певним мовним законом вигранилася у гарне милозвучне слово-назву «Віниця», заодно подвоївши букву «н», що, на переконання багатьох дослідників, є зайвим⁴⁶.

З цією версією, що є поясненням гіпсометричного положення річки стосовно шляху «Умань – Вінниця – Хмельницький», узгоджу-

ється похідність назви міста від річки. Власне й гідронім «Вишня» (див. вище) орієнтує на подібний етимологічний зміст та первинність назви річки стосовно поселень;

5. Привнесена з далекої півночі і пов'язана з корінним прибалтійським фінським народом – вепсами (бепся, вепсь, вепся, людінікад, чудь), жителями півдня Карелії та південного узбережжя Онезького озера. У 1927–1963 рр. XX ст. в Ленінградській області існував національний вепський Вінницький район (адміністративний і культурний центр – село Вінниці). Пізніше він був скасований. Вепси були угро-фінським народом і, як вважають їх спадкоємці, лічить| прийшли на Русь з|із| Прибалтики. Існує припущення|гадка|, що нинішня назва села пов'язана з вепським| «веняник|» – руський. Вепська назва села Вінгл.

Цілком вірогідно, що назва в умовах м. Вінниці є віддзеркаленням межового (порубіжного) русько-половецького положення території Вінниці в XII ст. На противагу правому берегу Бугу, де пролягала дорога кочівників (Кучманський або Куманський, тобто половецький шлях), лівобережжя Вінниці відносилось до Русі⁴⁷, звідки й – руський «посад» (руське поселення чи «место»).

6. Особливі риси берега водотоку. Пояснюється, як і попередня версія, з результатами перебування на теренах Середнього Побужжя іших, окрім слов'ян, етносів та їхньої взаємодії з місцевим населенням. Зокрема, прибалтійсько-фінське слово зі значенням «мис» (карел. n'iemі, веп. ne'm) засвідчено у формах немь, нема, мень, мен, мена, ним, мин, мина, вина, вин, лема, рема та ін. Варіативність звучання та відсутність можливості точної лінгвістичної прив'язки назв (до карелів, прибалтійських фінів вепсів) пояснюється близькістю мов їх носіїв та місцевою адаптацією⁴⁸.

Південний Буг у місці впадіння Віннички (гирлової частині) дійсно має різкий вигин і з

⁴³ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: У 2 т. / Укл.: Д.Г. Гринчишин, У.Я. Єдлінська, В.Л. Карпова, І.М. Керницький, Л. Полюга, Р. Й. Керста, М.Л. Худаш.. Т. 1: А – М (5701 слів) / Ред. тому: Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький. К.: «Наукова думка», 1977. С. 164.

⁴⁴ Дорош М. Місту Вінниці – 650 років: витоки. Вінниця, 2013. С. 71.

⁴⁵ Від града ВЪНИЧА до міста Вінниця..., 2005. С.5.

⁴⁶ Секретарьов А. Місто на Бугом - 400 років тому і по тому. Вінниця, 1999. С. 4.

⁴⁷ Радзивилловская летопись (ПВЛ по Радзивилловскому списку). ПСРЛ / Изд. подг. М. Д. Приселковым. Л.: Наука, 1989. Т. 38. 177 с.

⁴⁸ Матвеев А.К. К лингвоэтнической идентификации финно-угорской субстратной топонимии. Балто-славянские исследования 1988-1996. Москва: Изд.-во «Индрик», 1997. С. 32.

крутого правого берега споглядається як мис (рис.). Згідно Ю.Д. Шуйського, мис – ділянка берега, що виступає в море, озеро або річку⁴⁹.

Ще донедавна історики⁵⁰, і деякі мовознавці⁵¹, вважали, що назва р. Вінничка (у сучасному мовленні) одержала свою назву із заснуванням міста Вінниці. З початку ХХ ст., з отриманням відомостей про долитовське поселення на теренах сучасної Вінниці, дослідники надають перевагу версії про первинність гідроніма Вінниці стосовно однойменного ойконіма. На їхню думку, «найголовніші вінницькі знахідки високого середньовіччя, зокрема ХІІІ ст. (2005, 2006 рр. – експедиції ІА НАНУ), зосереджено саме в межиріччі Віннички – Південного Бугу, а етимологія назви річки не залишає жодних сумнівів щодо давньослов'янського походження: Вѣ – ми (оби-два) або гілка, рід; ВѣN – брат (родич, спільник); ВѣNA – ріка (притока); ВѣNO – однокореневе слово, давньоруський термін із шлюбного права, що застосовувався дійсно винятково до жінок⁵². Аналогічні гідроніми є в Закарпатті та в басейні Оки: Веча, Венка, Венюша тощо⁵³.

Майже два десятки містечок і селищ, які називаються майже так, як Вінниця, лише з одним «н» нарахував блогер Олександр Токмаков⁵⁴. За ним: тільки Вініці нараховується вісім – 3 у Словенії, по дві у Хорватії і Боснії та Герцеговині (Vinica – БіГ), 1 село Вініца є в Словаччині (Vinica – словац.); 1 Виница в Болгарії та у Північній Македонії (Република Северна Македонија – мак.). Проте, найбільша щільність «тезок» – у Польщі – 7 населених пунктів, але уже з однойменною для нас назвою (принаймні, як логічно

зауважує блогер, на слух: Вінніца (Winnica – польс.). Окрім названих населених пунктів, блогером помічено ще і райони міст під цією назвою, –Вінніца, міська частина міста Піздрі (Puzdry – польс.).

Варто відзначити, що перші документальні згадки про однойменні населені пункти фіксувались ще з ХІ–ХІІ ст. (1082 роком – словенське селище Вініца (Grad Vinica – словен.), яке було побудоване на руїнах доісторичного форту часів Римської імперії; село Вініца (Vinica – словац.), історія якого розпочалася в 1135 році).

Свідченням давнього освоєння басейну річки є поселення трипільської культури⁵⁵, яке було виявлено поблизу педагогічного коледжу м. Вінниці. Трипільська культура (найбільшого розквіту набула між 5500 та 2750 роками до н. е.) є однією з основних давньоземлеробських культур кам'яно-мідної доби (єнеоліту).

Річка Виница (мовою оригіналу Винница та Виница) споглядається на картах 1802 та 1811 років. Зміна ж першопочаткового звучання слова «Вѣнничя» або «Вѣнница» до теперішнього «Вінниця» дослідниками пояснюється розвитком мови, пов'язаного з певними фонетичними процесами⁵⁶. Постанова КМУ № 55-2010-п від 27.01.2010 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» сприяла фіксації назви Вінниця (Vinnytsia) на цей час. Але для однойменної річки це завдання виявилось не під силу, оскільки трансформація назви річки Вінниця у Вінничку відбулася десь у минулому, але не раніше 1799 року. Принаймні, у Топографічному описі Подільської губернії за річкою збережена давня назва – Вінниця⁵⁷. Через

⁴⁹ Шуйський Ю. Д. Мис. Енциклопедія Сучасної України / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-65370>.

⁵⁰ Вінниця. Історичний нарис / Відповід. ред. В. О. Птушенко. Вінниця : Книжково-газетне вид.-во, 1964. 280 с.

⁵¹ Стрижак О.С. Етимологічні етюди. Звідки назва міста? Вінниця. Житомир. Українська мова і література в школі. 1967. № 7. С. 84–85.

⁵² Леута О.І. Старослов'янська мова : Підручник для студ. філол. спец. в.н.з. Київ: Вища школа, 2001. 255 с.

⁵³ Гусев С. О., Гудзевич А.В., Дан О.Ю. та ін. Вінниця : історичний нарис, 2007. С. 20

⁵⁴ Токмаков О. Скільки «Вінниць» в Європі? У восьми країнах є міста і села зі співзвучною назвою. Режим доступу: <https://vintime.info/posts/skilky-vinnyts-v-yevropi-u-vosmy-krainakh-ie-mista-i-sela-zi-spivzvuchnoiu-nazvoiu>

⁵⁵ Хавлюк П.І. Вінниця та її околиці в давнину. Матеріали ІІ історико-краєзнавчої конференції «Вінниця: минуле і сучасне». Вінниця, 1994. С. 7.

⁵⁶ Воловик В.П. Вказ. праця. С. 10

⁵⁷ Топографічний опис Подільської губернії 1799 р..../ за ред. Легуна Ю.В. С. 148.

століття, тобто на початку ХХ ст., у дев'ятому випуску «Трудів» Подільського єпархіального історико-статистичного комітету під редакцією Ю. Сіцінського, констатується уже видо-змінена назва річки – Вінничка⁵⁸. Кидається у вічі, що за означення положення м. Вінниці на берегах Пд. Бугу та його притоки, дописувач «Трудів» демонструє невпевненість у назві річки, вказуючи, – «Вінничка чи Вишня» (с. 210).

У зв'язку з тим, що суфіксація гідроніма Вінничка передбачає його вторинність щодо назви Вінниця, то тим самим безпідставно було порушено еволюційний процес формування топонімів: набуття первинності ойконімом (містом Вінницею) та штучної вторинності гідроніма (р. Вінниця).

Річка Тяжилів – ліва притока Південного Бугу. Друга за довжиною (14 км) мала річка міста. Витік розпочинається двома неподалік розташованими один від одного водотоками з добре дренованої ділянки плакору (289 м над р.м.) східніше мікрорайону Тяжилів, межі селами Щітки та Гавришівка (західніше дороги Писарівка Гавришівка). Площа водозбору річки 49,7 км². Похил – 3,4 м/км.

Протікає переважно у межах міста – близько 11,5 км (мікрорайони – Тяжилів, Хутір Шевченка, Хімпром, Можайка і Набережний квартал)⁵⁹. Відкрита на усьому протязі стоку, за винятком місць пересікання дорогами, де її «ховають» у труби (Черкаське шосе, вул. Генерала Трейка і Левка Лук'яненка, залізнична колія Вінниця–Козятин, вул. Батозька, Київська і Чорновола) та декількох забудованих місць (район гаражних кооперативів межі вул. Гонти і Батозькою та мікрорайону Набережний квартал). Загалом у межах міста відкритим є близько 8,5 км русла, тоді як 1,8 км – закрито.

Річка Тяжилів приймає праву притоку 1-го порядку довжиною 6 км та чотири струмки (три лівих та два правих). Зазначення того, що «справа річка Тяжилів приймає також струмок із допливами загальною довжиною 1,05 км»⁶⁰ не відповідає дійсності, оскільки не взято до уваги антропогенної трансформації вододілів басейнів Тяжилів та історичної р. Семенки (лівої притоки Пд. Бугу). Насправді русло згаданого струмка спотворено й перебуває під землею або ж каналізовано і має лише до 500 м протяжності. Біля автостанції «Східна», на стику схилу та нерозчленованих II-III надзаплавних терас Південного Бугу спостерігаються виходи джерел.

У Каталозі 1957 р. річка перебуває під № 835 Тяжи'лів (, -лова)⁶¹. Якись відомості стосовно назви річки до кінця ХVIII ст. відсутні. У «Топографічному описі Подільської губернії 1799 р....» річка ще залишалася безіменною, тоді як зауважує редактор видання Ю. Легун «на карті губернії 1825 року нанесено дві річки Великий і Малий Тяжилови»⁶². Та й на карті 1802 року⁶³ у нижній течії річки є підпис (мовою оригіналу – «р. Тяжилов») (карта Вінниці 1802 р.), а на карті 1913 року річка носить назву Тяжилова (дослівно – р'чка Тяжилова)⁶⁴.

Назва є відзеркаленням перенесення назви села на водні об'єкти, зокрема, як небезпідставно вважає Л.Т. Масенко, від антропоніма Тяжило⁶⁵. Назвотворчий населений пункт, на думку співробітників-істориків «Музею Вінниці», заснований вінницьким старостою Юзефом Чосновським як Слобода-Тяжилівська орієнтовно у 1760 році. Населена кріпаками слобода за містом на мапі 1845 року означене як приватне село Тяжилів⁶⁶. У 1905 р. зафіксована назва Тяжилов (на карті – Тяжилова)⁶⁷.

⁵⁸ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9. С. 218, 219.

⁵⁹ Гудзевич А.В. Вулиці Вінниці: Довідник. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. С. 65.

⁶⁰ Каталог річок Вінницької області. Вінниця: Вінницьке обласне управління водного господарства, 2000.

⁶¹ Каталог річок України, 1957. С. 57.

⁶² Топографічний опис Подільської губернії 1799 р..../ за ред. Легуна Ю.В. С. 148.

⁶³ Карта Вінниці 1802 р. Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1OpNhGcx15OkjoWyPPo47N_nEdKpclBlh/view?fbclid=IwAR25GKGBcUoIcFSUMjrlFWxARPOF-C2Q8WiwakgZmFT6PifmBQ6Nc977EMw

⁶⁴ План уѣздного города Винницы Подольской губернии. 1913 р. Масштаб 1/ 10500

⁶⁵ Масенко Л.Т. Вказ. праця. С. 84-85

⁶⁶ Карта Вінниці 1845 р. Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1LI01VFQep8bMdzCvtR4V9P_AHyPwRdn6/view?fbclid=IwAR3i4yJ3dLNsKtChb3jnwqzb7sH9d5OhgAywT3tc2rOGSZVIfU5RjbiWAWU

⁶⁷ Крылов А. Населенные места Подольской губернии. Каменец-Подольский: Типография губернского правления, 1905. С. 191.

У період 1967–1971 рр. село Тяжилів приєднане до м. Вінниця⁶⁸. Нині це повноцінний мікрорайон міста під однойменною назвою, який активно розбудовується.

Існуюча тривалий час першопочаткова назва річки (на карті 1802 року⁶⁹) десь у 80-х рр. ХХ ст. у газетних виданнях починає зазнавати видозміни за допомогою суфікса – івка від с. Тяжилів (Тяжилівка), як свого часу гідронім Вінниця–Вінничка. Принаймні, у Л.Т. Масенко (1976 р.) річка ще згадується без трансформації назви (с. 84), як і у першому виданні «Рестру річок Вінницької області»⁷⁰. Проте, уже у 2018 році поруч з усталеною віками назвою починає прослідковуватися й її видозміна, себто Тяжилівка⁷¹, а у 2022 поруч з основною назвою у дужках подається доповнення – (Малий Тяжилів)⁷².

Річка П'ятничанка. Права притока Пд. Бугу. Довжина річки більше 7 км, у межах міста – 3, 6 км. Площа басейну – 19,8 км². Похил річки – 8,29 м/км. Бере початок північніше с. Зарванці у південних околицях Якушинецького лісу. Формується з декількох безіменних струмків та водойм. Тече на південний схід. Впадає у Сабарівське водосховище, що на р. Південний Буг, за 583 км від його гирла. На своєму шляху річка отримує низку допливів 1-го порядку: 5 – зліва та 5 – справа.

Річка отримала свою назву від колишнього села П'ятничани. Нині – це північно-західна частина Вінниці – мікрорайон П'ятничани. Село відоме з 15 ст. Перша письмова згадка за свід-

ченням краєзнавця В.І. Діденко – 1450 рік⁷³. Пізніше згадується у документах 1510 р.⁷⁴, в описі 1552 р.⁷⁵ [с. 609], освячення храму Різдва Богородиці, закладеного 1732 р.⁷⁶, та фіксується у 1905 році⁷⁷. Вартує уваги й те, що, за оприлюдненими розвідками археологів В. О. Барабанцевим і В. М. Вітковським, у першій чверті 11 століття західніше сучасних П'ятничан було відоме давніше поселення городниці Ситниця (Ситничка). Воно було зруйноване у 1224 році половцями⁷⁸. Ще більш давнім віком відзначається городище скіфського часу (IX–V ст. до н.е.) «Вали». Постановою Кабінетів Міністрів від 03.09.2009 року воно віднесено до об'єктів спадщини національного значення. Древнє поселення розташоване за 1,5 км на північний схід від с. Якушинці, в оточенні приток р. Харчучки (до нині офіційно – Брусничівки). Донині тут, на плато Городище, спостерігаються високі (4-5 м) вали у три кільця, з глибокими ровами між ними⁷⁹. Тому можна висловити припущення, що у давнину річка мала іншу назву. Принаймні, згадана під час проведення межування п'ятничанських і вінницьких земель р. Загородня поблизу Якушинецької п'яти, цілком може відповідати сучасному місцеположенню р. П'ятничанки⁸⁰. Назва Загородня відображала реальне положення стосовно городищ («Вали» і Ситниця). Згідно тлумачення «Словника української мови» «Городище, поселення, укріплене валами і ровами. Германці і слов'яни жили в селах. Але в них були укріплені місця, захищені земляним валом і частоколом, де вони ховали свої сім'ї,

⁶⁸ Українська РСР: Адміністративно-територіальний поділ: від 1 січня 1972 року. К.: Вид-во політичної літератури, 1973.

⁶⁹ Карта Вінниці 1802 р.

⁷⁰ Гавриков Ю.С. Вказ. праця. С. 10

⁷¹ Там само. С. 12

⁷² Реєстр річок Вінницької області / Автор-укладач Ю.С. Гавриков. Вінниця: Басейнове управління водних ресурсів річки Південний Буг, 2022. С. 12.

⁷³ Діденко В.І. Козацька історія села Міз'яківські Хутори : іст. нарис до 600-річчя з дня заснування козацького поселення 1406–1410. Вінниця : Кн.-Вега, 2008. С. 9.

⁷⁴ Акты, относящиеся к истории Западной России. Том I. С. 125. Отримано з <https://drive.google.com/file/d/1Tq6PCPZGM0Qj5uhAv-ThhdfbUlyfiw3Q/view>

⁷⁵ Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов [в 35 тт.]. Ч. 7. Т. I: Акты о заселении Юго-Западной России. К., 1886. С. 609.

⁷⁶ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Вып. 9. С. 246.

⁷⁷ Крылов А. Вказ. праця. С. 209.

⁷⁸ Барабанцев В., Вітковський В. Вказ. праця. С. 50.

⁷⁹ Щербань Г.М. Вказ. праця. С. 6, 21.

⁸⁰ Петренко О.С. З історії відмежування вінницьких міських земель у XVI-XVII ст. Вінниця – 630. 1363–1993 : матеріали I Вінниц. наук.-теорет. конф. Вінниця, 1993. С. 22.

худобу і майно під час ворожих набігів. Слов'яни називали ці місця «городищами»⁸¹.

Споріднене з литовським *gaŗas* «загорода, кошара; загорожа», лтс. *Gārds* «відгороджене місце для свиней», дин. *gard* «загорода». Отже, первісне значення «обгороджене місце»⁸².

На давніх картах (1845 р.)⁸³ західніше с. П'ятничани (у тодішніх межах) на південній околиці ставу Соцький відзначено Звіринець.

Варто зауважити, що обидві версії можуть засвідчувати вірогідність появи назви Загородня, яка десь у XVIII–XX ст. перестала використовуватися, оскільки у жодному джерелі не прослідковується будь-яка назва цього водотоку. Натомість у другій половині XX ст. її замінила назва П'ятничанка, яка й увійшла у перший «Реєстр Вінницької області», підготовлений Ю.С. Гавриковим⁸⁴.

Висновок. Назви основних чотирьох річок м. Вінниці формувалися упродовж тривалого часу. Гідроніми давньоруського періоду і середніх віків утверджувалися головним чином під впливом географічного середовища. Тому ці, найдавніші народні назви річок відбивають особливості світогляду людини на той час стосовно характерних рис компонентів та об'єктів навколишнього середовища. Зокрема, характер місцевості зафіксовано у назвах річки Вишня та Вінниця. З історією формування міського середовища, етапами розвитку мікрорайонів, які у минулому були незалежними населеними пунктами, узгоджуються назви річок Т'яжилів і П'ятничанка.

Протягом усього часу формування гідронімів фіксується подвійність у використанні назв річок – офіційна та місцева. Перша використовується у документах, тоді як інша на побутовому рівні місцевим населенням (Вишня – Вишенька; Вінниця – Вінничка; Тяжилів – Тяжилова – Тяжилівка). Трапляються випадки, коли один із варіантів ставав домінуючим і потім єдиним, як от у випадку з Вінницею, трансформувавшись у Вінничку.

Серед причин штучної номінації швидше екстралінгвістичні, тобто ті, які не викликані змінами в лексичній та ономастичній системі мови. Часто вони є не зовсім продуманою відповіддю на «білі плями» у назвах річок, або ж відсутності чітко прописаної назви на вказівниках тощо.

На сьогодні проблема збереження древніх власних назв річок Вінниці залишається однією з найважливіших, а тому має ретельно аналізуватися, обговорюватися, узгоджуватися у науковому та громадському експертних середовищах.

Визріло, і уже досить давно, й питання повернення історичних назв річкам, передусім нинішній Вінничці – Вінниця та Південному Бугу – Бог.

Висловлюємо сподівання, що наведені у публікації результати дослідження стануть основою (фундаментом) для: роботи топонімічної комісії, створення картотеки гідронімів міста, регіону, басейну річки, а також будуть стимулювати розвитку подальших гідронімічних досліджень басейну Пд. Бугу та інших.

References

1. Hudzevich A., Matviichuk O., Korobkova H., Hudzevich L., Bronnikova L. (2023). Degradation risks and prospects for valley and river landscapes conservation in east Podilsk Transnistria (on the example of the Nemiya river). *Visnyk of V.N. Karazin Kharkiv National University, series «Geology. Geography. Ecology»*, Kharkiv. 58, 321-335. [in Ukrainian].
2. Barabantsev, V., Vitkovs'kyj, V. (2016). *Tysiacholitni P'iatnychany. Istorychnyj narys : iuvil. kn. Vinnytsia : DILO*. [in Ukrainian].
3. Boplan, L. (1990). *Opys Ukrainy, kil'kokh provintsij Korolivstva Pol's'koho, scho tiahnut'sia vid kordoniv Moskovii do hranyt's' Transil'vanii, razom z ikhnimy zvychaiamy, sposobom zhyttia i vedennia voien*. Kyiv: Naukova dumka; Kembridzh (Mas.): Ukr. nauk, in-t. [in Ukrainian].
4. Ptushenko V. (1964) *Vinnytsia. Istorychnyj narys*. Vinnytsia: Knyzhkovo-hazetne vydavnytstvo. [in Ukrainian].

⁸¹ Городище. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 1: А–Г / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. К.: Наукова думка, 1982. С. 136.

⁸² Там само. С. 571.

⁸³ Карта Вінниці 1845 р

⁸⁴ Гавриков Ю.С., 2010. С.10.

5. Havrykov, Yu. (2018). Reiestr richok Vinnyts'koi oblasti. (2-he vyd., dopovn.). Vinnytsia: Basej-nove upravlinnia vodnykh resursiv richky Pivdennyj Buh. [in Ukrainian].
6. Hudzevych, A. (2007). Vulytsi Vinnytsi: Dovidnyk. Vinnytsia: DP «Derzhavna kartohrafichna fab-ryka». [in Ukrainian].
7. Hudzevych, A. (2008). Mistse dolynno-richkovykh landshaftiv v rozbudovi sel'byshnoi ekome-rezhi. Fizychna heohrafiia ta heomorfolohiia – Physical geography and geomorphology. Kyiv: VLH «Obrii». 54, 104-108. [in Ukrainian].
8. Hudzevych, A. (2012). Prostorovo-chasova orhanizatsiia suchasnykh landshaftiv: teoriia i praktyka. Vinnytsia: Vindruk. [in Ukrainian].
9. Hudzevych, A. (2014). Problemy j perspektyvy Pivdenno-Buz'koho ekokorydoru v umovakh ve-lykoho mista. Naukovi zapysky VDPU – Scientific notes of VDPU. Series: Geography. Serii: Heohrafiia. Vinnytsia. 26, 12–16. [in Ukrainian].
10. Hudzevych, A., Demets' R. (2018). Osoblyvosti rozvytku mikrooseredkovykh protsesiv dolynno-richkovoho landshaftu v umovakh urbosedovyscha (na prykladi r. Rusavy). Naukovi zapysky VDPU. Serii: Heohrafiia – Scientific notes of VDPU. Series: Geography. Serii: Heohrafiia. 30, 3-4, 45-51. [in Ukrainian].
11. Hudzevych, A., Paraschuk, N. (2001). Dolynno-richkovi landshafty v strukturi pryrodokorystu-vannia Berdychivs'koho kraiu. Berdychivschyna: postup u tretie tysiacholittia. Naukovyj zbirnyk «Velyka Volyn'». Zhytomyr-Berdychiv: M.A.K., (22), 284-285. [in Ukrainian].
12. Hurbyk, A. (2004). Istorychna dovidka pro zasnuvannia m. Vinnytsi: Rukopys. Lyst NU HAH Ukrainy vid 16.07.2004 p. № 123/708. [in Ukrainian].
13. Podolynnyj A. (Ed) (2007). Vinnytsia: istorychnyj narys. Vinnytsia : Knyha-Veha. [in Ukrainian].
14. Denysyk, H., Husak ,O. (2002.) Poverkhnevi vody: richky ta bolota. Serednie Pobuzhzhia. Vinnytsia: Hipanis. 67-81. [in Ukrainian].
15. Didenko, V. (2008). Kozats'ka istoriia sela Miziakivs'ki Khutory : ist. narys do 600-richchia z dnia zasnuvannia kozats'koho poselennia 1406–1410. Vinnytsia : Kn.-Veha. [in Ukrainian].
16. Dorosh, M. (2013). Mistu Vinnytsi – 650 rokiv: vytoky. Vinnytsia. [in Ukrainian].
17. Lieuta, O. (2001). Staroslov'ians'ka mova: Pidruchnyk dlia stud. filol. spets. v.n.z. Kyiv: Vyscha shkola. [in Ukrainian].
18. Masenko, L. Hidronimiia Skhidnoho Podillia (1976). Kyiv: Nauk, dumka. [in Ukrainian].
19. Matveev, A.(1997). K lingvoe'tnicheskoi identifikacii finno-ugorskoj substratnoj toponimii. Balto-slavyanskije issledovaniya 1988-1996. Moskva: Izd.-vo «Indrik. 30-39. [in Russian].
- 20 Otamanovs'kyj, V. (1993). Vinnytsia v XIV – XVII st. Istorychne doslidzhennja. Vinnytsia: «Kon-tynent-prym». [in Ukrainian].
21. Rudnyts'kyj, S. (1994). Chomu my khochemo samostijnoi Ukrainy? [uporiad., predm. O. I. Shabliia]. L'viv: Svit [in Ukrainian].
22. Sekretar'ov, A.(1999). Misto na Buhom - 400 rokiv tomu i po tomu. Vinnytsia. [in Ukrainian].
23. Sekretar'ov, A. (1993). Topohrafiia mista Vinnytsi i joho zamkiv u XIV — XVIII st. Vinnytsi – 630. 1363–1993 : materialy I Vinnyts. nauk.-teoret. konf. Vinnytsia. [in Ukrainian].
24. Khavliuk, P. (1994). Vinnytsia ta ii okolytsi v davnynu (1994). Materialy II istoryko-kraieznavchoi konferentsii «Vinnytsia: mynule i suchasne». Vinnytsia. [in Ukrainian].
25. Tsihots'kyj, I. (2016). Hidronimikon porichchia Zakhidnoho Buhu (Problema etymolohichnoi ta khronolohichnoi atrybutsii). Visnyk L'vivs'koho universytetu. Serii filolohichna – Bulletin of Lviv University. Philological series.. L'viv. 63, 196-207. [in Ukrainian].
26. Scherban', H. (2024). Istoryko-kraieznavchij narys «Letiat' roky...». Yakushyntsi, Zarvantsi, Khmel'ova. Kyiv: Art Ekonomi. [in Ukrainian].